

MIHALIK BÉLA

Adalékok az unitárius nemesség kapcsolatrendszeréhez.

Széplaki Petrichevich Horváth Ferenc és pókai Sárosi Erzsébet elfeledett házassága

A pókai Sárosi család

Az erdélyi unitárius nemesség két nagy családjának, a Petrichevich Horváthoknak és a pókai Sárosiaknak a története viszonylag jól ismert és kutatott, jellemzően a 19–20. század eleji tanulmányoknak köszönhetően.¹ A 17–18. század fordulóján az unitárius felekezett két oszlopának tartott család múltjából azonban még vannak ismeretlen fejezetek, jelen kutatás ehhez kíván kisebb adalékkal szolgálni, az erdélyi unitárius főnemesség tágabb kontextusában vizsgálva szerepüket.

Míg a Petrichevich Horváth család genealógiája alaposan feltárt, addig a pókai Sárosiak esetében zavaró egybeesésként jelentkezett a hasonló pályát bejáró kissárosi Sárosiakkal való sokszori azonosításuk.² A Kelemen Lajos által közreadott tanulmányokból és főként Sárosi György 1740 és 1763 között vezetett családtörténeti feljegyzéseiből jól áttekinthető a família 17–18. századi leszármazása. A feljegyzések szerint a család törzsét az a Sárosi I. János jelenti, aki a 17. század első felében telepedett le Erdélyben, és a marosszéki Pókában nyert birtokot, majd feleségül vette szentrontási Ózdi Gergely leányát, Zsuzsannát, akitől három fia született.³ A Petrichevich Horváth család levéltárában fennmaradt, 1738-ban keletkezett feljegyzés szerint Sárosi I. János fejedelmi ítélőmester, I. Rákóczi György idején *fiscalis director* volt.⁴ Fiai közül Sárosi II. János 1630 körül született, mert amikor 1651-ben feleségül

hozták Pfalzi Henriettát Rákóczi Zsigmondnak, akkor a kíséretben mint 20 éves ifjú vett részt.⁵

Mivel három egymást követő generáció is a János nevet kapta, ez szintén számos keveredést okozott. Maga Kelemen Lajos is, aki egyik tanulmányában éppen Kőváry Lászlónak a kissárosiak és pókaiak közötti tévesztéseit igyekezett kijavítani, egy forrás alapján összekeverte a nagypapa, fia és unokája feleségeit. Nevezetesen Kelemen Lajos úgy vélekedett, hogy Sárosi I. János felesége, Ózdi Zsuzsanna halála után ismét megházasodott, Ébeni Miklós és Putnok Erzsébet leányát, Ébeni Zsuzsannát feleségül véve. Ezt abból gondolja, hogy egy forrásban 1689-ben az akkor már néhai Ébeni Zsuzsannát néhai Sárosi János feleségeként említik, holott ekkor Sárosi II. János még élt. Bár a forrást nem hozza és nem hivatkozza Kelemen Lajos, az alább ismertetendő források alapján egyértelmű a tévedése. Ébeni Zsuzsanna ugyanis Kelemen állításával szemben Sárosi II. János első felesége volt. Kelemen emiatt tévedésbe került Sárosi II. és III. János feleségeit illetően is. Ugyanis Sárosi II. János feleségének Buda Krisztinát hozza, aki azonban valójában a fia, III. János felesége volt.⁶

Pókai Sárosi II. Jánost nemcsak apjával és fiával, hanem egyik kortársával is össze szokták keverni. A vele közel egykorú kissárosi Sárosi János ugyanis Apafi Mihály fejedelméi ítélőmestere volt – ahogy korábban pókai Sárosi I. János a Rákóczi-korban. Ráadásul többször együtt szerepelnek. Így például 1687-ben a kissárosi Sárosi János által vezetett portai követségben a székelyek képviselőiben pókai Sárosi II. János is részt vett. Pókai Sárosi II. János a későbbiekben is a marosszéki székelység jeles képviselője, 1699-ben és 1702-ben mint a szék főkirálybírája szerepel.⁷ Ráadásul a két családot rokoni szálak is összekapcsolták ebben az időben: pókai

¹ Sándor Imre: A széplaki Petrichevich-Horváth család. Kolozsvár, 1908; *Petrichevich-Horváth Emil*: A Mogorovich nemzetségbeli Petrichevich család története és oklevéltára. Bp., 1934–1942; Kelemen Lajos: A pókai Sárosiakról. *Keresztény Magvető*, 34 (1899) 338–340; *Uő.*: Pókai Sárosi János végrendelete (1706). *Keresztény Magvető*, 47 (1912) 294–298; *Uő.*: Pókai Sárosi György családi följegyzései. *Genealógiai Füzetek*, 6 (1908) 144–147.

² Még az erdélyi nemesi családok történetét Pálmay József előtt összefoglaló Kőváry László is összekeverte egyes tagjait: Kőváry László: Szellemünk képviselői a Millennium századában. *Keresztény Magvető*, 34 (1899) 200.

³ Kelemen L.: Pókai Sárosi György... i. m. 144–145.

⁴ 1633-ban *fiscalis* ügyész, 1634–1639 között *fiscalis director*, 1640–1642-ig mint fejedelmi táblai ülnök szerepel. 1639-ben és 1642-ben Marosszék jegyzőjeként is említik. *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Hatóság- és hivaltörténet 6.) 360.

⁵ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái I/2. 1069–1942. Pécs, 1942. nr. 1544. 1738. december 8. Magyarosi István unitárius esperes vallomása.

⁶ Kelemen L.: A pókai Sárosiakról... i. m. 339–340. Tovább zavarja a képet a Petrichevich-Horváth család oklevéltárának egyik regesztája, amely 1690-ben említi néhaiként Sárosi II. Jánost, egy olyan birtokkal kapcsolatban, amely leányára, Petrichevich-Horváth Miklósné Sárosi Zsuzsannára jutott: *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1340. 1690. június 20.

⁷ Kelemen L.: A pókai Sárosiakról... i. m. 339–340.

Sárosi I. János másik fiának, Sárosi I. Györgynek a leánya, pókai Sárosi Krisztina feleségül ment Apafi ítélőmesterének fiához, kissárosi Sárosi Istvánhoz.⁸

Kelemen Lajos azonban két későbbi cikkében saját tévedéseit is tisztázta, amelyekben közreadta Sárosi II. János végrendeletét és Sárosi II. György családi feljegyzéseit. Ez alapján világossá válik a családi kapcsolatok még szorosabb összefonódása. Pókai Sárosi II. János első felesége, Ébeni Zsuzsanna halála után ugyanis ismét megházasodott, székelykeresztúri Kovács Zsigmond özvegyét, Inczedy Erzsébetet vette feleségül, akitől egy fia született, akinek ismét a – e néven immár a harmadik – János nevet adták. Ráadásul Inczedy Erzsébet első házasságából származó leányt, Kovács Évát pedig szintén Sárosi II. János öccsének, I. Györgynek a fia, II. György vette feleségül.⁹

Bár a pókai Sárosiak családi levéltárát ma a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzik, a velük rokon iszlói Iszlay családnak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött archívumában is számos fontos, a Sárosi család történetét pontosító forrás található. Az alábbiakban egy 1687-ban kelt és Sárosi II. Jánoshoz intézett *admonitoria*, vagyis figyelmeztető és intő irat alapján a pókai Sárosi és a széplaki Petrichevich Horváth család eddig ismeretlen családi kapcsolataira kívánok rávilágítani. Az *admonitoria* Sárosi II. János végrendeletével együtt szerepel egy 1829. évi átiratban, amelyet a Sárosi-örökösök közötti per miatt állítottak ki.¹⁰ Kelemen Lajos is ismerte egy példányát a vargyasi Dániel család levéltárából, ám nem használta fel annak minden adatát.¹¹

Egy elfeledett pókai Sárosi-leány elfeledett Petrichevich Horváth-házassága

Az egyik érdekesség, amelyet Kelemen Lajos az *admonitoria*ból nem használt fel, hogy Ébeni Zsuzsanna Sárosi II. János második felesége volt. Sárosi Zsuzsanna végig mint apja második feleségére hivatkozik édesanyját említve. Vagyis Sárosi II. Jánosnak volt egy ismeretlen első felesége, és összesen három házasságot kötött.

A másik egy újabb kapcsolódási pont a Sárosi és a Petrichevich Horváth családok között. A Petrichevich Horváth család történetéből ugyanis eddig is jól ismert volt, hogy Petrichevich Horváth Miklós és Toldalaghi Borbála legkisebb fia, ifjabb Petrichevich Horváth Miklós, az Apafi-korszak és a Habsburg-kori Erdély első évtizedének ismert unitárius politikusa pókai Sárosi II. János és Ébeni Zsuzsanna leányát, Sárosi Zsuzsannát vette feleségül, 1678. április

26-án.¹² Házasságukból hét gyermek született, de csak leányai éltek meg a felnőttkort. A négy leány közül csak hárman mentek férjhez és közülük csak kettőnek (Szathmáry Istvánné Petrichevich Horváth Juditnak és Maurer Gáborné Petrichevich Horváth Annának) lettek utódai.

A kérdéses iratban 1687. február 16-án Petrichevich Horváth Miklósné Sárosi Zsuzsanna arra intette édesapját, hogy az édesanyja, Ébeni Zsuzsanna után maradt jószágokat és ingóságokat számára kiadja.¹³ Eszerint Ébeni Zsuzsannának volt egy első házassága Erdőtelki Miklóssal. Ez a házasság, úgy tűnik gyermektelen lehetett, de bizonyos ingóságok az Erdőtelki család Doboka megyei birtokán, Gyulatelkén maradtak. Az intőlevél pontosítja Ébeni Zsuzsanna halálát is, eszerint 1685. december 28-án halt meg. Sárosi II. János ezután a gyulatelki ingóságokat átszállította a maga, nyárádszentlászlói udvarházához. Részben ezért is inti Sárosi Zsuzsanna az édesapját, hogy ezek, az édesanyja után maradt ingóságok ne vesszenek el az átszállítást követően. Az is feltételezhető azonban, hogy 1687 elején vette feleségül Sárosi II. János a második feleségét, Inczedy Erzsébetet, és így az első házasságból származó lány félthette anyai örökségét a második házasságtól. Ezeket az adatokat Kelemen Lajos is felhasználta.

A legérdekesebb azonban az, hogy Sárosi Zsuzsanna nem egyedül intette édesapját, hanem ebben társa volt sógora, Petrichevich Horváth Ferenc. Ő ugyanis mint Sárosi II. János és a néhai Ébeni Zsuzsanna másik leányától, néhai Sárosi Erzsébettől származó leánya, Petrichevich Horváth Borbála törvényes gyámja lépett fel az Ebeni-örökség védelmében.

Mind Sárosi Erzsébet, mind házassága Petrichevich Horváth Ferencsel ismeretlen volt a korábbi családtörténeti munkákból. Petrichevich Horváth Ferenc egy házasságkötését említi czegei Wass György és László a naplójában 1680. július 9-i bejegyzéssel. Sem a feleség nevét, sem a házasságkötés helyét nem adják meg azonban.¹⁴ Kempelen Béla azonban családtörténeti munkájának pótkötetében közzétett családfán Petrichevich Horváth Ferenc székelykocsárdi Balogh Katával tartott esküvőjét 1686-ra teszi.¹⁵ Ebből az következik, hogy első felesége, pókai Sárosi Erzsébet 1685 körül halt meg.

Petrichevich Horváth Ferencnek ismert azonban egy Borbála nevű leánya, igaz a családtörténeti munkák, így például Kempelen, mint Balogh Katától való gyermekét hozza. A családfákon Borbála mint kénosi Sándor Gergely felesége szerepel, és 1728. augusztus 23-án halt meg. Az tehát bizonytalan, hogy ez a Petrichevich Horváth Borbála vajon ugyanaz-e, mint aki Sárosi Erzsébettől született, vagy esetleg ő gyermekkorában meghalt, és később Balogh Katától is született egy Borbála nevű leánya. A Kempelen-féle családfa adatai alapján Petrichevich Horváth Ferenc két fia, Ferenc és Kozma, akik bizonyosan Balogh Katától született gyermekek voltak, az

⁸ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1544. 1738. december 8. Magyarosi István unitárius esperes vallomása.

⁹ *Kelemen L.*: Pókai Sárosi György... i. m. 145.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P 678, Iszlay családosztály, fasc. 2., fol. 82r–89r. 1829. március 30. Az *admonitoria* 1687. február 16-án kelt: fol. 84r–86v. A végrendelet 1706. február 16-án kelt: fol. 87r–89r.

¹¹ *Kelemen L.*: Pókai Sárosi János végrendelete... i. m. 295.

¹² *Sándor I.*: i. m. 9.

¹³ MNL OL Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P 678, Iszlay családosztály, fasc. 2., fol. 82r–86v. 1687. február 16.

¹⁴ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1254. 1680. július 9.

¹⁵ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. 11. köt. Bp., 1932. 523. Petrichevich Horváth családfa IV. tábla.

1740-es évek második felében haltak meg. A halálzási adatok alapján esetleg feltételezhető, hogy a majdnem 20 évvel korábban meghalt Borbála idősebb lehetett fivéreinél, és így esetleg azonosítható a Sárosi Erzsébettől született és 1687-ben említett Borbálával. Ugyanakkor Sárosi II. János nem emlékezik meg róla 1706-ban írt végrendeletében, és a Sárosi-örökség későbbi osztályainál és pereinél sem találkozunk Petrichevich Horváth Borbála vagy leszármazottai nevével.

A Petrichevich Horváth Ferenc fivéreitől, Kozmától és Miklóstól (Sárosi Zsuzsanna férjétől), illetve unokaöccsétől, Boldizsártól fennmaradt családi feljegyzések sem említik Sárosi Erzsébetet.¹⁶ Különösen Petrichevich Horváth Miklós szűkszavúsága érdekes ebből a szempontból, hisz ő kétszereesen, bátyja és felesége révén is sógora volt Sárosi Erzsébetnek. Valószínűleg azonban Erzsébet korai halála miatt merült feladásba ez a rokoni kapcsolat a két kiemelkedő unitárius família között.

Megtartó erők

Az unitáriusok 1690 után, Erdély Habsburg uralom alá kerülésével és az intézményes berendezkedés kereteinek gyökeres megváltozásával fokozatosan szorultak ki a politikai életből, ami az 1720-as évek elejére teljessé vált.¹⁷ Az unitárius nemességre hatalmas teherként hárult így egyházuk megőrzésének felelőssége. Ennek egyik eleme volt a családi kapcsolatok mozgatója. Az eddig ismert levelezésanyag arról tanúskodik, hogy a Sárosi-Petrichevich Horváth rokonság és szélesebb köre aktívan tevékenykedett az unitárius egyház megtartása érdekében. Sárosi II. János utódai, Petrichevich Horváth Miklós és Sárosi Zsuzsanna, illetve Petrichevich Horváth Ferenc két házasságának leszármazottai behálózták ezt az unitárius nemesi közösséget, és a 18. század során számos összeházasodás történt közöttük. Benczédi Gergely a kolozsvári templom és kollégium elvételéről és az üldöztetés évszázadáról írja, hogy a „kibeszélhetetlen üldöztetés dacára is megmaradtunk, azt meggyőződésünk szerint első sorban ama főrangú családainknak és férfiaknak köszönhetjük.”¹⁸

A 18. század elején már világosan látható volt az unitáriusok fokozatos háttérbe szorulása az erdélyi politikai életben. Az unitárius nemesség vezetői „családi átok” alá vonták utódaikat. Erre jó példa Sárosi II. János 1706-ban kelt végrendelete is, amit talán nem véletlenül, egy közös iratba másoltak a fentebb bemutatott 1687. évi figyelmeztető irattal.¹⁹ Sárosi

¹⁶ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. 374–398.

¹⁷ *Trócsányi Zsolt*: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben, 1690–1740. Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Hatóság-és hivaltörténet 8.) 322.

¹⁸ *Benczédi Gergely*: Collegiumaink megmentése a mult században. *Keresztény Magvető*, 12 (1877) 266.

¹⁹ MNL OL, P 678, fasc. 2., fol. 86v–89r. 1706. február 16. A végrendelet kiadta: *Kelemen L.*: Pókai Sárosi János végrendelete... i. m. Kelemen Lajos is együtt találta meg a két iratot a vargyasi Daniel család levéltárában, ez alapján azonosította 1912-es cikkében már helyesen Sárosi II. János két feleségét, de nem tett említést Sárosi Erzsébet és Petrichevich Horváth Ferenc házasságáról.

II. János átok alatt hagyta meg feleségének, hogy fiukat, III. Jánost csak unitárius iskolában taníttathatja. Ennek felügyeletére az illetékes unitárius esperest és püspököt kérte fel. Ha később elhagyta volna vallását, „s más vallásra állana, mind immobile s mind mobile mindenféle keresetimtől immunis legyen (...) félje az jó fiam az egy Mindenható Istent, attól se jobbra, se balra ne hajoljon, emberi találmányoknak, okoskodásoknak ne higgyen, szent utába, parancsolatiba szorgalmasan járjon – így léssen mind ez életben Isten Ófelsége véle a jövődő örök életet is úgy adja meg néki”. Lényegében tehát kitagadta a Sárosi-örökségből fiát, amennyiben unitárius vallását megtagadja. Hasonlóképpen feleségét is figyelmeztette, hogy a nyárádszentlászlói kúriánál ne merjen más felekezetű lelkészt tartani, mert akkor elveszti az ott való lakásának és férjétől kapott minden járandóságát. Sárosi II. János utolsó akarata azonban hatástalan maradt, fia, III. János 1747 körül katolikus hitre tért.²⁰

Negyedszázaddal Sárosi II. János végrendeletét megelőzően Petrichevich Horváth Kozma hasonlóan végrendeletkezett. Kikötötte, hogy ha halála után felesége nem unitárius férfihez újra férjhez menne, akkor gyermekei gyámsága átszáll öccseire, azok halála esetén pedig a mindenkori unitárius püspökre. Ha gyermekei világi érdekből vallásukat elhagynák, javaiból ne részesedjenek.²¹ Kozma unokájának, Petrichevich Horváth Boldizsárnak naplójából tudjuk, hogy később ez az ág is fokozatosan elhagyta az unitárius felekezetet. Boldizsár 1749-ben született fiáról, Petrichevich Horváth Sándorról jegyezte fel, hogy „felnevelkedésétől fogva engedetlen volt, állhatatlanságát is meg bizonyította, mert hűtét, vallását meg tagadta. 1766-ban 25-dik Jan. az Romano Catholica vallásra állott Kolosvárot, amint vetett úgy arason, etc.”. Unokatestvéréről, Petrichevich Horváth Ferenc és Balogh Kata unokájáról, Petrichevich Horváth Zsófiáról viszont elismerőleg szólt. Zsófia 1744-ben Bethlen Sámuellel kötött házasságkötését említve Petrichevich Horváth Boldizsár feljegyezte, hogy „holtig megh tartotta Sz. Religionkat. Lehetne ez férfiak példája.”²²

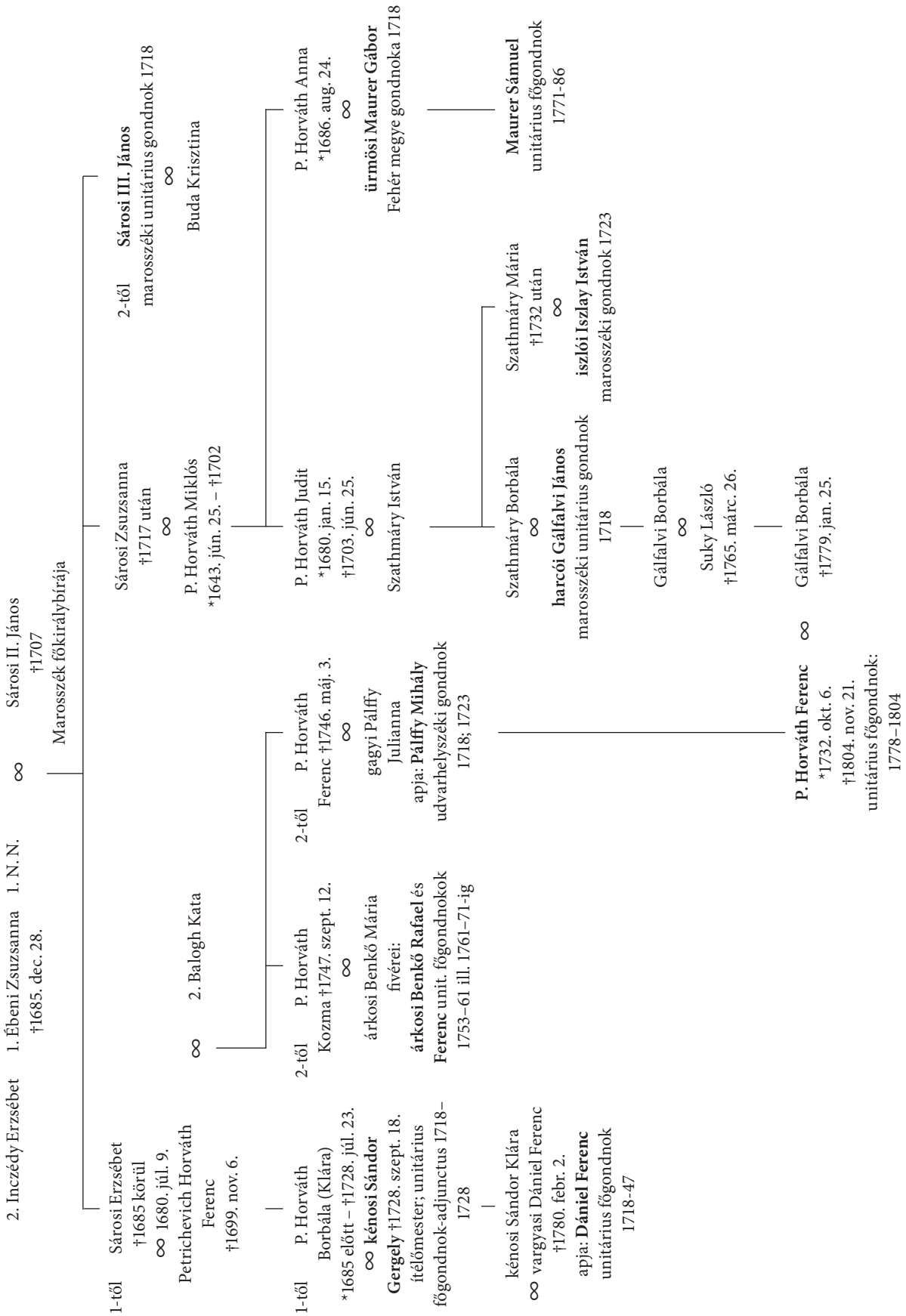
Az unitáriusok politikai tervesztése, kolozsvári infrastruktúrájuk felszámolása az egyházban is szervezeti változást eredményezett. 1718 tavaszán létrejött a gondnoki szervezet, élén a főgondnokokkal és segítőkkel (*adjunctus*). Emellett ekkor vármegyénként és székenként gondnokokat állítottak, később ez majd egyházkörönként alakult át. Lényegében egy olyan, az egész unitárius közösséget átfogó rendszert hoztak létre, amelynek alapelve az volt, hogy a támogatások könnyen és átláthatóan legyenek összegyűjthetőek és felhasználhatóak, az erőforrások gyorsan legyenek mozgathatóak, és a felekezeten belüli információáramlás biztosított legyen.²³ Ennek a struktúrájának a fenntartásában óriási szerep hárult Sárosi II. János leszármazottaira, és a tágabb Sárosi-Petrichevich Horváth rokonságra. Ha csak szűkebben Sárosi II. János leszármazottait nézzük, akkor a 18. század számos

²⁰ *Kelemen L.*: Pókai Sárosi János végrendelete... i. m. 295.

²¹ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1242. Széplak, 1679. május 23.

²² Uo. 390–391.

²³ *Benczédi Gergely*: Collegiumaink... i. m. 267–269.

unitárius főgondnoka és megyei, széki gondnoka került ki ebből a körből, amint azt a mellékelt családfa is mutatja.²⁴ A tágabb rokonsági hálózaton, a vargyasi Dánielek, a széplaki Petrichevich Horváthok más ágai, a felsőzsuki Sukyak és más rokon családok révén a legjelentősebb unitárius (fő)nemesi családok kapcsolódtak ehhez a rokonsági rendszerhez. Ezért valóban helytálló Benczédi Gergely fentebb idézett megállapítása, hogy ezen a nemesi körön múlt az unitárius egyház

fennmaradása. Ugyanakkor az egzisztenciális okok, a politikai-hivatali pálya reménye sokakat felekezetiük elhagyására ösztönzött, amely ráadásul tovább is szűkítette a családi kapcsolatok rendszerének keretét, amennyiben unitárius nemes unitáriussal kívánt házasodni. Ez viszont azt is jelentette, hogy lényegében a 20. század elejéig ez a rokonsági háló, benne Sárosi II. János és két lányának leszármazottaival határozták meg az unitárius egyház kormányzatát.

²⁴ A főgondnokokra ld.: *Benczédi Gergely: Az unitárius vallásközönység főgondnokai 1718. április 8-tól a jelen időig. Keresztény Magvető, 17 (1882) 369–370.*